

CATERINA ARGILÉS I ALUJA

EL RELLOTGE MEDIEVAL DE LA SEU VELLA DE LLEIDA

L'exhaustiu buidatge que vam realitzar dels llibres d'Obra de la Seu Vella de Lleida corresponents al període 1358-1500, base documental de la nostra tesi doctoral, va fer que arribessin a les nostres mans un gran nombre de dades referents al rellotge de la Seu Vella, la majoria d'elles prou suggerents per fer-nos interessar pel tema. Moltes d'aquestes dades són però, puntuals, inconnexes i carents de sentit sinó les emmarquem dins del context de fabricació i funcionament dels rellotges medievals.¹

Durant el transcurs del segle XIV es produeix, en el món urbà, un canvi substancial del concepte del temps. El món dels negocis fa que paulatinament es doni més importància a la jornada de treball i que el temps es mesuri d'una manera més racionalitzada. La mesura del temps mitjançant un sistema natural i tan senzill com el dia i la nit, dona pas a la mesura del temps mitjançant un sistema teòric i abstracte. Lògicament el pas d'un sistema a l'altre va ésser lent, en primer lloc perquè significava un canvi de mentalitat, ensegon lloc perquè els mecanismes dels primers rellotges mecànics s'espatllaven amb molta facilitat.

És a partir del segon quart del segle XIV, quan els rellotges mecànics es comencen a instal·lar en les grans zones urbanes d'Itàlia del Nord, França septentrional, Anglaterra meridional, Flandes i Alemanya. A la Corona d'Aragó les primeres notícies sobre rellotges les trobem en l'entorn reial a partir de l'any 1345.² Però amb el temps, totes les ciutats de certa importància en van adquirint.³

La seva divulgació es va veure afavorida pel component que hi havia d'enginy extraordinari i meravellós, quasi una joia, que donava prestigi a la ciutat i del qual

1. Tema al que vam arribar de la mà de la Dra. Teresa Maria Vinyoles que ens va animar a l'estudi del procés d'instal·lació d'un rellotge a la Seu Vella.

2. MORALES, JUAN J.; TORREBLANCA, Mª JESUS: *Tiempo y relojes en Teruel en el siglo XV*. A «Aragon en la Edad Media» VIII, (Zaragoza 1989), 449-480, pàg. 454

3. LE GOFF, JACQUES: *Tiempo, trabajo y cultura en el occidente medieval*. Ed. Taurus. Madrid, 1978, pàg. 71

els ciutadans se n'enorgullien,⁴ i també pel fet que la possessió d'un rellotge públic es convertí en símbol d'autoritat i poder.⁵

La primera notícia que tenim referent a l'existència d'un rellotge a la Seu Vella, data del 25 de març de l'any 1380. Aquell dia s'anotaren les despeses corresponents a «adobar la reroge» i a «III lliures e miga de argent viu per lo desus dit aleroge».⁶ Es tracta d'un clepsidre, és a dir, un rellotge d'aigua, tipus de rellotge predecessor del rellotge mecànic de contrapès.⁷ Quasi bé una dècada després, el 21 de desembre de l'any 1388, el degà Arnau Ferrer, va cobrar 30 florins per un rellotge per la Seu, que un macip seu havia portat de Murvedre, el qual va examinar un mestre de fer rellotges de Castelló de Farfanya per veure si era bo.⁸

Desconeixem però l'emplaçament exacte de la Seu, on estaven col·locats els esmentats rellotges. Eren, segurament, rellotges de mida petita, havent-hi la possibilitat que es trobessin a la sacristia o en un altra dependència de la catedral que no fos la torre del rellotge. De fet, l'any 1423 la documentació ens parla de l'avaria que patí un rellotge que tocava les hores mecànicament, que estava a la casa de l'ardiaca.⁹ Eren, segurament, rellotges de mida petita, emprats per l'ordenament de les tasques diàries dels membres del Capítol.

4. En els capítols fets l'any 1515 a Ager sobre el regiment del rellotge queda constància d'aquest sentiment. Podem llegir: *E considerant primerament que lo dit reloge anant-se toquant arregladament ere gran decoració de tota la vila he honra de tots los habitants ...* FITÉ, FRANCESC: *Llorens Peris un abat humanista a l'abadia de Sant Pere d'Ager*, A «Miscel·lània del segle XVI», Lleida, J.E.I. (en premsa)

5. Segons Teresa-Maria Vinyoles: *la possessió d'un rellotge públic s'havia convertit en una lluita per a la llibertat urbana, d'ençà que Pere el Cerimoniós dictaminà contra els jurats de València, l'any 1378, tot prohibint que tinguessin rellotge públic a la Casa del Consell, ja que «campanes no les ha hom sinó en esglésies o en palaus o en cases de reys o de prínceps»*. A Barcelona el plet entre el rei i la ciutat sobre l'emplaçament d'una gran campana horària es va resoldre mitjançant una solució salomònica: es situaria dalt del campanar de la catedral gòtica. VINYOLES, TERESA-MARIA: *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*. Premi Concepció Alemany Vall, Fundació Salvador Vives Casajuana, Ed. Rafael Dalmau, Barcelona 1985, pàgs. 32-33

6. A.P.LL. Pia Almoïna R. 74. Llibre d'Obra de l'any 1379-1380, Fol. 33r. Esmentat per PADILLA, JOSE IGNACIO: *Las campanas horarias de la catedral de Lleida: hacia una nueva medida del tiempo urbano (r.XV)*, A «Congrés de la Seu Vella de Lleida. Actes», Lleida, 1991, p. 159 Nota 1

7. En el Llibre IV dels «Libros del Saber de Astronomia» escrits per Alfons el Savi de Castella, es descriu una clepsidra mecànica d'argent viu. A VERGE, MARTÍ: *El mecanisme d'esperit dels rellotges primitius*. «Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona» (Barcelona), Vol. LI núm.5 (1992), pàg.159

8. *Item a XXI de decembre doni a l'honorat Arnau Ferrer XXX florins d'or d'Aragó que ell tramés un macip seu a Murvedre per aportar-ne un reloge per la Seu, el qual rellotge aporta e es en poder del dit degà. Item doni a un mestre de fer reloges de Castelló de Farfanya 1 flori d'or d'Aragó, per reconèixer el dit rellotge si ere bo*. A.C.LL. Llibre d'Obra any 1388 Fol. 10r. Citat per ALONSO, GABRIEL: *Los maestros de «La Seu vella de Lleida» y sus colaboradores*. Ed. Gráficas Larrosa. Lleida 1976, pàg. 50 i per PADILLA, JOSE IGNACIO: *Las campanas horarias...*, op. cit, pàg.160

9. Que es tractava d'un rellotge totalment mecànic ho sabem perquè en el llibre d'obra s'indica que tocava les hores mitjançant un artifici, que l'any 1423 va intentar reparar mestre Joani, ferrer. L'any següent, el fuster Solà va tardar 10 dies en fer-hi les «carruxes» i posteriorment va «asetiar les dites carruxes hi posar los artificis» A.C.LL. Llibre d'Obra any 1423 Fol. 50v i Llibre d'Obra any 1424 Fol. 75v.

No serà fins l'any 1390, que el Capítol contractarà un mestre rellotger perquè faci un rellotge monumental per la Seu lleidatana. Malgrat que en les despeses referents a la seva construcció no s'indica mai qui era aquest mestre, coneixem la seva identitat per un albarà que es troba dins del llibre d'obra corresponent i que ja havia donat a conèixer E. Junyent: el bolonyès Antoni Core.¹⁰

El fet que el Capítol decideixi la construcció d'un rellotge mecànic monumental reflecteix d'una banda el canvi de mentalitat de la societat, que passa a utilitzar cada vegada més les hores certes en detriment de les hores canòniques. Si més no, a partir de la segona meitat del segle XIV, queda reflectit en els llibres de comptes de la construcció de la Seu, que el temps té una dimensió econòmica. S'hi porta un rigorós control de l'assistència dels obrers a la feina i del compliment de l'horari laboral; sent nombroses les vegades que es descompta una part del salari a un obrer per haver marxat de l'obra abans de temps.¹¹

D'altra banda, indica que és el Capítol, l'estament amb més poder de la ciutat, el que continua tenint el control del temps.

El rellotge es va instal·lar a la torre romànica¹² sobre la capella de Santa Llúcia, situada en el creuer, al cantó de l'Epístola,¹³ que en previsió d'emplaçar-hi el rellotge, el Capítol havia decidit remodelar l'any 1399.

Les obres de la torre del rellotge¹⁴ es van iniciar aquell mateix any però es van haver d'aturar per la «ivernada»,¹⁵ fins el 17 de gener de l'any següent. Estigueren dirigides pel mestre de la Seu Guillem Solivella i en elles participaren a més del seu propi fill, els piquers Aparici Serboll, Domingo de Torres i Berenguer Celoni, ajudats per un grup de manobres que pujaven morter, els servien al paredar i portaven les pedres fins enfront del portal del Palau Episcopal,¹⁶ des d'on, mitjançant un torn, les pujaven fins a la torre per paredar-les.

10. Identificat per Gabriel Alonso com Antonio Bore, possiblement per un error d'impremta. ALONSO, GABRIEL: *Los maestros...*, op. cit, pàg. 50. En l'esmentat albarà s'indica que Antoni Core havia rebut 40 florins d'or d'Aragó, d'aquells 60 florins que havia acordat amb el Capítol.

11. ARGILES, CATERINA: *Preus i salaris a la Lleida dels segles XIV i XV segons els llibres d'obra de la Seu*. Tesi doctoral inèdita. T.2 pàgs. 316-317

12. *Item per trenquar los graons del caragol de la dita torre e per foradar la cuberta de la dita torre de volta per on passa la corda que tira lo martell...* A.C.Ll. Llibre d'Obra any 1390 Fol. 15r.

13. Segons s'indica en el llibre d'obra de l'any 1403, Fol. 20v. *Item per una porta que feu a una finestra que respon damunt la capella de Santa Lucia per ço com pujave gran vent e destemprave l'arelotge segons que diu mestre Guillo quel parave...*

14. Tant aquesta torre com la situada a l'altre cantó del creuer es van construir per accedir fàcilment a les teulades de la Seu, i algunes vegades s'utilitzaren com a torres d'exorcismes. LARA, FEDERICO: *Las catedrales de Lérida*. Ed. Everest. León 1982, pàg. 43 i SARRATE, JOSE: *Las portadas romàniques de la Seu Vella de Lleida*, Col.legi oficial d'aparelladors i arquitectes tècnics de Lleida. Lleida 1984, pàg.16

15. No es tracta del campanar situat en l'angle sud-oest del claustre, com es pensava fins el moment i que recullen ALONSO, GABRIEL: *Los maestros...*, op. cit, pàg.49 i DURAN i SANPERE, AGUSTI: *La Seu Vella en un libro de cuentas de 1390*, «Ciudad», Lleida, maig (1956) pàg.62.

16. Es refereix a la porta de l'Anunciata, coneguda també com el portal de les Núvies.

Les obres s'aturaren altra vegada, el 6 de febrer, però en aquesta ocasió, per manca de pedres i no es continuaren fins el 9 de maig, dia en que Domingo de Torres i Esteve Gostanç començaren a picar pedres per fer la coberta i per enllosar-la. La segona quinzena de juny, acabada la coberta, els esmentats piquers van fer un graó a l'entrada de la torre.

I no es tornà a treballar a la torre del rellotge fins el 24 d'octubre, però la majoria de feines que a partir d'aquest moment s'hi feren, estigueren relacionades amb el bon funcionament del rellotge i de les campanes.

El rellotge fet per Antoni Core és el primer rellotge mecànic, que coneixem, que es situà a la Seu Vella per informar del pas de les hores als lleidatans. Que era mecànic ho sabem, perquè tenia dos contrapesos, el major i el menor, signe inequívoc de que es tractava d'un rellotge de pesos.¹⁷ Els primers rellotges mecànics d'aquest tipus són coneguts també com rellotges d'esperit ja que agafen el nom del mecanisme que els fa funcionar: el mecanisme d'esperit.¹⁸ Era a més a més un rellotge amb esfera dividida en 24 hores, el que permetia saber a cada moment quina hora era.¹⁹

Sabem que tocava les hores i els quarts,²⁰ però el que no podem afirmar és si les campanes que l'acompanyaven, tocaven les hores mecànicament o manualment. De fet, varen ésser varies les campanes horàries que se li van assignar. Malgrat que aquest mateix any Tibaut Rafart mestre de fer senys afincat a Cervera²¹ va fer un seny nou pel rellotge, la campana que tocava les hores fou en un primer moment l'esquetlla vedada, que fou substituïda posteriorment pel seny de tèrcia.²²

17. Segons Juan J. Morales i Mª Jesus Torreblanca els rellotges de pesos són els únics rellotges coneguts a l'època medieval, tret dels de ressort amb espiral que no s'empraren per funcions públiques. El seu sistema de funcionament consisteix a controlar l'impuls dels pesos atrets per la gravetat mitjançant un mecanisme oscil·lant d'escapament, una roda caterina que únicament permet la caiguda a intervals repetits i iguals: les unitats de temps. MORALES, JUAN J.; TORREBLANCA, Mª JESUS: *Tiempo y relojes...*, op. cit, pàg. 459, nota 54. i CROMBIE, A. C.: *Historia de la ciencia: de San Agustín a Galileo*. T. I siglos V-XIII, Alianza Editorial, Madrid, 1974, p. 193. El 5 de juny es van comprar 10 lliures de corda grossa per al contrapès del rellotge i 5 lliures de corda prima de bri de cànem pel contrapès menor. El 8 d'agost es va comprar un pes de pedra de 72 lliures també pel contrapès del rellotge. A.C.II. L.I.O. Any 1390 Fol.15r i 16r.

18. Per conèixer amb detall el funcionament del mecanisme d'esperit vegeu: VERGES, MARTÍ: *El mecanisme...*, op. cit.

19. Citat per ALONSO, GABRIEL: *Los maestros...*, op. cit, pàg. 50 i PADILLA, JOSE IGNACIO: *Las campanas horarias...*, op. cit, pàg. 160. Segons Juan J. Morales i Mª Jesús Torreblanca molts dels rellotges medievals no tenien esfera i quan la tenien disposava d'una sola busca, la de les hores. MORALES, JUAN J.; TORREBLANCA, Mª JESUS: *Tiempo i relojes...*, op. cit, pàg. 459, nota 56.

20. La documentació fa referència diverses vegades a la reparació de dos martells (element que copeja la campana), el «martell major» i un martell més petit.

21. Segons Razquin era originari de França i el seu nom original era Teobald Reard, la popularització del qual el convertí en Tibau o Timbau. Establert a Cervera, treballà de valent en la mateixa ciutat a més de rebre encàrrecs d'altres esglésies de la rodalia, com les d'Agramunt i Balaguer. RAZQUIN, J.M.: *Un inventor de campanas de Santa Maria de Cervera, del 1372*, «Ilerda», (Lleida)44 (1983); pàgs. 431-432

22. ...l'esquetlla vedada que servia al orelage fos tornada en son lloc. E lo seny de tèrcia que serveix al

El material necessari per la realització de la campana horària es va anar a comprar a Barcelona per l'Obrex Major, un aventurer i mestre Pere Ansonet, en representació de mestre Tibaut Rafart. Havien de comprar 40 quintars de coure de *la mena nova*, però únicament en pogueren adquirir 27 quintars, 3 arroves i 18 lliures a un calderer i adquirien també 7 quintars d'estany de Verga.

El 23 d'agost, mestre Tibaut Rafart, com que havia fet el motlle de la campana massa gran, per la quantitat de coure de què disposava, va manar que se'n comprés més. Es compraren 11 quintars, 1 arrova i 17 lliures de coure de *la mena nova* i 2 quintars, 3 arroves i 3 lliures d'estany a la botiga del mercader Guillem Grau; altres 4 quintars i mig i 19 lliures de coure d'un seny trencat, al mercader Jaume Bonet; 2 canons de coure al moro Azmet i un seny trencat a dos homes de Malpartir; morters trencats a l'especier Guillem Joan i 80 lliures d'estany *en Verga* a la botiga de Boixadors. Es comprà també mig quintar i 4 lliures de vidre trencat per a la fosa del coure.

Participaren en la realització de l'esmentada campana: el mestre d'obra Guillem Solivella; el ferrer mestre Guilló que va fer la *batayllera*; i els fustets Puigvert i Ramon Amorós amb el seu fill, que feren les bastides; el ferrer Sanç que adobà algunes manxes i un gran nombre de manobres i homes de plaça. La fosa va tindre lloc el 15 de setembre.

El 8 d'octubre es va arribar a un acord amb el ferrer Francesc Aguillaniu perquè fes tota la ferramenta necessària, pel dit seny, així com el batall i el barró.

Però un cop acabada de fer, en lloc de pujar-la a la torre del rellotge, es va pujar amb la resta de campanes a la torre-campanar situada a l'angle sud-oest del claustre, que encara estava en construcció.²³ El 10 d'octubre, els fusters Morelló, Francesc Bondia, Ramon Amorós amb el seu fill i Francesc Martí amb el seu macip, començaren a fer la truja²⁴ de la campana i l'argadell,²⁵ les talles,²⁶ els torns,²⁷ i el coll²⁸ per pujar-la a la torre, cosa que es va dur a terme el 15 d'octubre. El 30 del

oreloge. A.C.L.L. Llibre d'Obra any 1390 Fol. 16r. Citat per PADILLA, JOSE IGNACIO: *Las campanas horarias...*, op. cit, pàg. 160

23. La torre-campanar devia estar aquells anys molt avançada, ja que l'any 1396, el Capítol va prendre la decisió d'acabar-la. ARGILES ALUJA, CATERINA: *Preus i salaris a la Lleida dels segles XIV i XV segons els llibres d'obra de la Seu*. Tesis Doctoral, inèdita. Universitat de Lleida, 1991, vol. I, pp. 97-98.

24. Tremuja de campana. ALCOVER, ANTONI M.; MOLL, FRANCESC DE B.: *Diccionari català-valencià-balear*. Ed. Moll, Palma de Mallorca 1985, T. 10 pàg. 563.

25. Ormeig compost de 4 o 6 cistells de vímens, que es posen meitat a cada banda d'una bistia i serveixen per tragar gerres d'aigua, aviram i altres coses. *Ibidem*, T. 1, pàg. 849.

26. Peça de metall o de fusta, dins la qual es munten les politges per a pujar o moure coses feixugues. *Ibidem*, T. 10, pàg. 117

27. Màquina simple formada per un cilindre al qual s'aplica tangencialment la resistència mitjançant una corda o cable que s'hi enrotlla i que es mou per l'acció d'un mànec o altra palanca. Serveix especialment per a pujar i baixar objectes feixucs, com els poals d'un pou, les pedres d'una pedrera, etc. *Ibidem*, T. 10, pàg. 360.

28. Punt d'un arbre de transmissió per on aquest descansa sobre un coixinet. *Ibidem*, T. 3, pàg. 287

mateix mes, els fusters acondicionaren el seny en la torre major i el piquer Domingo de Torres va eixamplar les finestres per col·locar els capçals ²⁹ del seny. L'obra quedà enllestida el 16 de novembre.

Si bé desconeixem els morius que induïren a situar-la en el nou emplaçament, podria deure's al fet, que el mestre senyer fes una campana més grossa del que en principi s'havia pensat i que podria haver resultat massa gran per posar-la a la torre del rellotge. O bé amb la possibilitat que el seny del rellotge substituís temporalment una altra campana.

L'any 1392, el seny nou del rellotge es va refer i es va pujar, com havia succeït dos anys abans, a la torre de les campanes. No serà fins l'any següent, quan es col·locarà a la torre del rellotge per tocar les hores i el seny de tèrcia, que fins el moment seguia tocant les hores, es tornarà a la torre major.

Els anys següents a la construcció del rellotge, s'hi van fer algunes reparacions;³⁰ fins l'any 1400 que es va espatllar del tot.³¹ El ferrer mestre Guilló,³² que freqüentment treballava a la Seu, fou l'encarregat a partir d'aquest any de reparar-lo.³³ Tant l'any 1400, com el 1401 i el 1402, entre altres coses, adobà o va fer de nou el martell, indicant-se en el llibre d'obra de l'any 1401 que es tractava del martell major. L'any 1403 signà amb el Capítol, un acord segons el qual es comprometia a tenir cura del seu bon funcionament i de les reparacions que fessin falta, a canvi d'un salari.³⁴

29. Tremuja de la campana. Ibidem, T. 2, pàg. 956

30. L'any 1393 es compren 15 lliures de corda de bri de cànem pentinat pel contrapès major, 10 lliures de plom per carregar el mall per veure si daria major colp i un cordó de seda pel fre del rellotge. L'any 1394 s'hi fan perns i un moll o molla. I l'any 1395 es fa nou el torn amb que puja el contrapès del rellotge. A.C.L.L. Llibre d'Obra any 1393 Fol. 11v. i 15v. i Llibre d'Obra any 1395 Fol. 15r.

31. ...lo dit orologe se destempre del tot segons en Bernat Mateu qui ara lo regoneix... A.C.L.L. Llibre d'Obra any 1400 Fol.25r.

32. Amb aquest apel·latiu responia mestre Guillem de Montllonch, esmentat en els llibres d'obra com ferrer, serraller i manyà, que treballà a la Seu Vella des de l'any 1390 a l'any 1413. Durant aquest període de temps comprès entre la darrera dècada del segle XIV i les dues primeres dècades del segle XV, va ésser el ferrer que hi treballà més anys i també el que hi tingué una participació més activa, ocupant-se de les feines de major importància; entre les que destaca, a més de la reparació del rellotge, la realització de la ferrament necessària per les vidrieres. ARGILES, CATERINA: *Nicolau de Maranya i els mestres vidriers a Lleida a la segona meitat del segle XIV*. A «Congrés de la Seu Vella de Lleida. Actes.» (Lleida, 1991), 167-173; p.171. ARGILES, CATERINA: *L'activitat laboral a la Seu entre 1395 i 1410 a través dels llibres d'obra*. A «Congrés de la Seu Vella de Lleida. Actes.» (Lleida, 1991), 233-245; pp.238-239 ARGILES, CATERINA: *Preus i salaris a la Lleida dels segles XIV i XV segons els llibres d'obra de la Seu*. Tesi doctoral inèdita; T.II; p.406.

33. Als segles XIV i XV els mestres de fer rellotges eren, en moltes ocasions ferrers. Al constructor del primer rellotge mecànic de Terol, fet l'any 1484, se l'anomena serraller i manyà. I a més del rellotge va realitzar tot tipus de feines pròpies dels ferrers i serrallers. A Navarra se'ls relaciona també amb el treball del metall. MORALES, JUAN J.; TORREBLANCA, Mª JESUS: Op. cit, pàgs. 458-459.

34. Foren fets capítols entre mossen en Johan Eximenç, obrer major e mestre Guilló de Montlloch per rabó de parar l'arelotge e de tenir-lo en concret de totes cases que si trencaven, rodes, ni trons ni si avís mester cordes que lo desusdit mestre si agues aperar a son cost e mesio e han lan de parar e de tenir-lo en condret lo desusdit alerotge. Li doni XIII lliures jaqueses pagades en tres terces. A.C.L.L. L.O. Any 1403 Fol.10r

S'aprecien, per part de l'esmentat ferrer, uns intents de reforma i fins i tot de canvi d'estructura que conduïren l'any 1403 a convertir-lo en un rellotge de 12 hores, quant fins el moment era de 24.³⁵ Intents de reforma que van ésser infructuosos ja que l'any 1404 el rellotge fet per Antoni Core es va deixar d'utilitzar i es va passar a emprar un rellotge manual de sorra. Fet que ens ve demostrat per l'adquisició de 12 hores de vidre procedents de Barcelona,³⁶ signe inequívoc que es tractava d'un rellotge d'aquest tipus. Rellotge pel qual mestre Guilló va realitzar cert artilugi, mitjançant el qual l'home que tanyia la campana, tocant les hores, sabia quantes n'havia de tocar. Artilugi que constava d'una politja i 12 cordes per passar les hores.

És en aquest moment que el rellotge deixa de funcionar quan es produeixen varis canvis importants referits al seu funcionament. El seu responsable, la feina exacta del qual desconeixem, deixa d'ésser una persona eclesiàstica que cobrava 100 sous anuals. A partir de l'any 1404, quan es substitueix per un rellotge de sorra, són dues persones laiques les que cobren 50 florins d'or d'Aragó a 10 sous 1 diner malla de peça, per toncar la campana horària.³⁷ Aquest mateix any es va construir una estança on sojornar ambdós sonadors³⁸ i es va fer una nova campana horària. La diferència de salari entre els uns i els altres rellotgers no podria estar motivada per la feina que realitzaven en funció de les característiques del rellotge, totalment mecànic o no? El rellotge fet per Antoni Core tocava les hores mecànicament?

El 3 de novembre de l'any 1404 s'iniciaren els treballs relatius a la construcció de la nova campana horària, dirigits pel mestre senyer Guillem Martí.³⁹ Participaren també en la seva construcció el mestre de la Seu Guillem Solivella, el fuster Solà amb son companyó, el també fuster Morelló amb el seu fill, els ferrers mestre Guilló i Ivanyes i el manobre Molins, a més de gran nombre d'homes contractats eventualment.

35. Els rellotges medievals podien tenir dos sèries de 12 hores o una sola de 24 hores. El rellotge de Terol era de 12 hores comptades a partir del migdia i de la mitja nit. També eren de 12 hores els de Saragossa i Osca. MORALES, JUAN J.; TORREBLANCA, M^o JESUS: *Tiempo y relojes...*, op. cit, pàg. 454 nota 13. En canvi el rellotge de Mallorca era de 24 hores. FRAU, A.: *El rellotge de Mallorca*, «El Boletín de la Sociedad arqueológica Luliana», II, 1887-88

36. A.C.L.I. L.I.O. Any 1404 Fol. citat per ALONSO, GABRIEL: *Los maestros...*, op. cit, pàg. 50

37. L'any 1390 el rellotger era Bernat Gibert, porcioner de la Seu. Bernat Mateu, prevere beneficiat, ho va ésser els anys 1393, 1394, 1395, 1396, 1397 i 1401 i el sotssacristà Pere Serra, l'any 1401. Tots ells cobraven 100 sous anuals. L'any 1403 era el ferrer mestre Guilló qui tenia cura del rellotge i va rebre 260 sous. L'any 1404 es signà un acord entre el Capítol i dos lleidatans Ramon de Morella i Joan d'Aguilar perquè toquessin la campana horària per preu de 50 florins d'or d'Aragó, que equivalien a 10 sous i 1 diners malla la peça. A.C.L.I. L.I.O. Any 1404 Fol.22 R. Citat per PADILLA, JOSE IGNACIO: *Las campanas horarias...*, op. cit, nota 15

38. Les obres començaren l'11 de setembre, després d'haver adquirit mil atoves. A.C.L.I. L.I.O. Any 1404, fol. 22v i següents.

39. Alonso considera que va ésser realitzada per altres dos mestres: Guillem Clorguet i Johan Rahart. En realitat aquests dos mestres van fer el seny major l'any 1405. ARGILES, CATERINA: *Construcció de dues campanes a la Seu Vella de Lleida els anys 1404 i 1405* (En premsa, I.E.I.)

S'empraren, per fer-la, 5 quintars i 24 lliures de coure i 19 lliures d'estany que es compraren al mercader lleidatà Lloberola. El 7 de desembre el degà li va donar la primera batallada i a principi de l'any següent es va pujar a la torre del rellotge.

Mentrestant es continuava amb la construcció de la torre-campanar octogonal, enclavada a l'angle sud-oest del claustre. Després de la col·locació d'una gàrgola, l'any 1385, les obres quedaren aturades fins l'any 1396 que es reemprengué la seva construcció amb interès de finalitzar-la.⁴⁰ El 5 de març el procurador de l'obra va pagar al mestre de la Seu les despeses corresponents als 10 dies que «traça la dita obra e feu fer los moles»⁴¹ i a partir d'aquest moment es treballà continuament en el campanar fins l'any 1402 que l'obra s'acaba.⁴²

El Capítol, mentrestant, seguia pensant en un rellotge mecànic per la Seu i per aquest motiu havia cridat a Arnau Just, prevere beneficiat de Graus perquè l'assessorés en la realització d'un nou rellotge mecànic.⁴³ Aquesta empresa es va encomanar, finalment, l'any 1406, a Mateu Alemany, mestre de fer rellotges de Saragossa.

A diferència del fet per Antoni Core l'any 1390, aquest nou rellotge es va situar a la torre major, on hi havia les campanes, la qual s'havia acabat uns anys abans. Per aquest motiu van ésser necessàries unes petites obres de acondicionament d'una estança dins la torre, per poder posar-lo.

El canvi d'emplaçament del rellotge és un esdeveniment important, ja que aquell passava d'estar instal·lat a la torre situada sobre el creuer, en el centre de la fabrica i de mides relativament petites, a la gran torre-campanar situada a l'angle sud-oest del claustre i propera al cap de les «Grades majors de la Seu», la gran escalinata que accedia des de la plaça de la Suda fins a la Porta dels Apòstols.

Els capítols entre l'esmentat mestre rellotger i el Capítol es van signar l'any 1406 en data desconeguda.⁴⁴ Entre altres coses, s'acordà que mestre Mateu havia de mudar el seu domicili a Lleida, on s'establiria amb la seva família. Un cop realitzat el

40. En el llibre d'obra corresponent llegim el següent: *Fo determenat per los senyors de capitol en capitol general que la torre de la Seu fos acabada. E fo manat que fes començar l'obra e aquella continuar. Jo ho digui al mestre de la Seu apollat Guillem Zoliveila e tantost lo dit mestre comença de traçar la dita obra e ague un fuster que primerament feu los molles de fusta de la orla ho claravoye que stara entorn del cap de la torre»* Vid. Nota 23.

41. El mot *moles* fa referència als molles.

42. Posteriorment, l'any 1413 el Capítol ordenà al mestre d'Obra mestre Carllí que desparedés els darrers panys de paret del cap de la torre i els tornés a fer. Posteriorment, entre els anys 1441 i 1444, un altre mestre d'obra, mestre Rotllí tornà a treballar en l'obra de la torre. ARGILÉS, CATERINA: *Preus i salaris...* T.I, pp. 127, 152 i 154.

43. *Item a XXVIII dies del mes d'octubre doni a Arnau Just, prevere beneficiat de Graus, per moltes vegades que los senyors del capitol l'avian fet venir a Leyda per rahó de un alerotge que volien fer e per les despeses II florins d'or d'Aragó.* A.C.Ll. Ll.O. Any 1404 Fol. 24r. Citat per PADILLA, JOSE IGNACIO: *Las campanas horarias...*, op. cit, nota 12.

44. A.C.Ll. *Recolectum* 5. Any 1400-1432 fol. 161r i v

rellotge, devia tenir cura del seu bon funcionament ⁴⁵ i en cas que ell morís, tal com succeí l'any següent, ⁴⁶ l'obligació passava al seu hereu amb caràcter vitalici. A canvi, ell i el seu hereu rebrien una pensió anual de 30 lliures jaqueses, en dues pagues, i una ració del Claustre de la Seu. El termini de realització del nou rellotge es limitava al mes d'agost de l'esmentat any.

El rellotge fet per Mateu Alemany era també mecànic, però no tocava les hores mecànicament. Les hores eren tocades mirjançant l'esforç de l'home. Això ho sabem perquè el dia de la festa de Nadal s'apujà el sou al *sonador* de les campanes, ja que des d'aquell dia tenia una campana més a tocar: el seny del rellotge ⁴⁷ i a la festa d'Aparici es va tornar a augmentar el sou al sonador, perquè no estava content amb l'anterior augment.

Malgrat que la construcció del rellotge monumental lleidatà i de la corresponent campana horària havia estat fins el moment responsabilitat total del Capítol, la ciutat començà a participar-hi. L'any 1409 el salari que rebien els sonadors del rellotge era una responsabilitat compartida entre el Capítol, la Paeria i l'Estudi. Així s'indica en l'acord pres pel Consell General de la Paeria, que tingué lloc el 23 de febrer d'aquell any, sobre els clams que feren els sonadors del rellotge, ja que la Paeria feia temps que no complia amb el seu pagament. ⁴⁸ Possiblement fos a partir de la instal·lació del rellotge realitzat per Mateu Alemany en el campanar, que es podia veure des de tots els indrets de la ciutat, quan la Paeria i l'Estudi contribuïren a la despesa del salari dels sonadors de la campana. Però no és fins l'any 1418 quan la Paeria participa directament en la construcció d'una gran campana horària.

L'any 1418 és una data important en el procés d'instal·lació d'un rellotge monumental de la Seu Vella per fruïment dels lleidatans, ja que el Capítol i la Paeria van prendre conjuntament la decisió de construir una gran campana horària, com ja tenien altres ciutats de la Corona d'Aragó. ⁴⁹ Aquesta implicació directa de la paeria en el projecte, suposa, a banda de participar en les despeses de l'obra, accedir per

45. Sebastian Cañamache, constructor del rellotge de Terol, es va comprometre l'any 1483 a tenir cura del rellotge que havia de fer, per un període de 12 anys, revisant-lo diàriament matí i nit. MORALES, JUAN JOSE; TORREBLANCA, Mª JESUS: Op. cit. pàg. 452.

46. En el Llibre d'obra de l'any 1407 fol. 13 trobem una nota que diu: *A XV de març lan 1407 feu fer inventari de part de capitol yo Ramon Raiola aixi com aprocrador de la obra de la Seu de les coses que trobe en casa de mestre Matheu Alamany mestre de raloges lo qual inventari pres en Johan de Cabestany notari*

47. *Ara han X sous per rabo del seny del arelortge conhi han crescut que no navie sino dos senys ara anis tres e dues esquelles la maior i la vedada*. Ll. O. Any 1407 fol. 29r

48. *...facen pagar als / dits sonados del relotge ço quels es degut de / temps passat per la Ciutat E no resmenys los / facen rabo de ço que servirian en esdevenidor de la / part pertanyent a la Ciutat com se digue que en lo / dit salari bagen acontribuir lo Capitol e estudy / ab la Ciutat*. A.P. Ll. LL.C. 1408-1409 Reg. 405 fol. 43v-44r

49. Com a Barcelona o a Perpinyà. VINYOLES, TERESA-MARIA: *La vida quotidiana...*, op. cit. pàgs. 31-33 i CAMOS, L.: *Dieteri de l'obra del rellotge i la campana del castell de Perpinyà l'any 1356*. «Estudis Universitaris Catalans» (Barcelona), XXII(1936), pàg.423-446,

primera vegada a la jurisdicció compartida del rellotge, que fins el moment tenia en exclusivitat l'esglèsia.

La nova campana horària no havia d'ésser una campana més, prou n'hi havia en el campanar de la Seu. Havia d'ésser una campana de gran magnitud i bellesa que donés prestigi a la ciutat. Per aquest motiu, es va fer, seguint el model de la Honorata, la gran campana del rellotge de la Seu de Barcelona, a on el Capítol havia enviat una persona per pendre'n mida. Va ésser construïda per dos mestres senyers francesos, Joan Adam i Joan Xipot del burg de Santa Maria i va rebre el nom de Silvestra.⁵⁰

Que això succeís l'any 1418, no és un fet gratuït. Si el Capítol i la Paeria van decidir dur a terme aquest projecte de gran envergadura econòmica, va ésser perquè la ciutat gaudia d'una bona situació econòmica. El període de temps comprès entre els anys 1420 i 1440 va ésser el millor de l'economia lleidatana dins del període 1358-1500; ja s'estava gestant durant la dècada anterior.⁵¹

Malgrat que la construcció de la Silvestra es va dur a terme el mateix any que es signaren els capítols amb els mestres senyers, la seva magnitud no va permetre que estigués en condicions d'ésser acoplada al rellotge fins a mitjans de l'any 1420.

Les obres preliminars que foren necessàries per pujar-la a la torre, s'iniciaren el 2 de gener de 1419, dirigides per Bonanat Vinyoles, barceloní, que treballava en el port de Barcelona, especialista en feines de càrrega i descàrrega de grans embalums i que vingué a Lleida acompanyat d'un nombrós nombre d'homes del port de la ciutat comtal. L'11 d'abril el seny del rellotge ja estava dalt de la torre, però no fou fins el 26 de novembre que el Capítol envià al mestre d'obra, mestre Carlí, a Barcelona per raó de la maça i la ballesta de l'esmentada campana, on hi estigué 51 dies. El 2 de març de 1420 començaren els treballs de fixament de la Silvestra en el seu lloc corresponent i de la realització de l'artilugi que tocava la campana; les obres acabaren a finals d'abril.

Mentre la Silvestra no estigué disponible per toncar les hores, ocupà el seu lloc el seny menor del rellotge, campana que també es va realitzar l'any 1418, en substitució de l'anterior campana horària que aquell mateix any s'havia trencat. Es va començar a fer el 24 de maig, seguint les ordres del mestre senyer Joan Adam; el 22 de juny s'iniciaren els preparatius per pujar-la al campanar i el 4 de juliol ja estava llesta per tocar les hores.

La Silvestra estigué apta per tocar les hores a finals del mes d'abril de 1420, però no ho féu durant gaire temps ja que el 9 de desembre feia ja uns tres mesos que l'artifici que la tanyia no funcionava i l'obrer major de la Seu manà que fos reformat.

50. Citat per ALONSO, GABRIEL: *Los maestros...*, op. cit, pàgs. 84-86 i PADILLA, JOSE I.: *Las campanas horarias...*, op. cit, pàgs. 161-163

51. ARGILÉS, CATERINA: *Prous i salaris a la Lleida dels segles XIV i XV segons els llibres d'obra de la Seu*. Tesi Doctoral inèdita. Universitat de Lleida, 1992. T.5 pàgs.1076-1077.

Intentà de solventar el problema un mestre que havia vingut de Balaguer, ajudat pel fuster Francesc Solà i dos manobres, els quals hi treballaren durant dos dies.

Posteriorment, se li feren altres reparacions,⁵² però la campana continuà oferint el seu so als lleidatans sent tocada pels sonadors.

El rellotge fet per Mateu Alemany continuà funcionant, possiblement revisat i adobat periòdicament pel seu fill, tal com s'indicava en els acords establerts amb el Capítol, ja que no és fins l'any 1436 que trobem una despesa per la seva reparació. En concret, el 26 de març s'adobà la roda i el 23 de juny el graduant; aquesta vegada a Barcelona. Posterior a aquesta despesa no n'hem trobat cap que fes referència al mal estat del rellotge, fins l'any 1452 que l'adquisició d'una hora de sorra ens indica l'utilització d'un rellotge de sorra en lloc del rellotge mecànic. La compra d'ampolletes de sorra continuà fins l'any 1468.

Durant aquest temps es va continuar tocant la Silvestra i l'any 1463 es van fer varies obres de reacondicionament de la campana, entre les que destaca la construcció de dos nous pilars sobre els que es col·locà. Obres que foren pagades a parts iguals entre el Capítol i la Ciutat.

L'any 1469 el Capítol prengué el determini d'ubicar un rellotge totalment mecànic a la torre major. Per aquest motiu, s'afinà el rellotge petit que estava a la sacristia, el que tocava les hores mecànicament, per tal de pujar-lo dalt dels campanar. Els resultats no degueren ésser gaire satisfactoris, ja que a partir de l'any 1471 trobem diverses despeses per l'adquisició d'ampolletes per les hores, el que indica que se seguia utilitzant un rellotge de sorra, si més no quan el rellotge mecànic s'espatllava, cosa que devia passar sovint.

L'any 1481 va caure un llamp a la torre que va fondre la truja de la campana horària i segurament va afectar també el rellotge.⁵³

L'any 1484 hagueren nous intents de mecanitzar totalment els sons horaris i es dugueren a terme importants reformes en el rellotge de la Seu. El seu artífex fou mossèn Rovellats, que va provar de construir, o bé adaptar, el rellotge que ja hi havia, per tal que toqués les hores i els quarts mecànicament, cosa que no va aconseguir.⁵⁴ Les barres de ferro amb què es va construir foren reaprofitades posteriorment per les portes del portal dels Apòstols i per la maça del batall de la Silvestra.

52. Els anys 1421 i 1422 es van trencar les anelles de la maça. L'any 1426 es va adobar el torn i la cornala i es va lligar la maça amb exingues. L'any 1429 es va adobar el mànec de la maça i l'any 1431, la maça, la corriola i el mànec de la maça.

53. *.....a mestre Pere Marsella, sarraller....quatre claus grans per clavar la truja del relotge que lo lamp lavia fosa...* A.C.Ll. Llibre d'Obra any 1481 Fol. 22v.

54. «Per foradar la volta de la torre per fer sonar los quarts a VII de abril any LXXXIII.....», «.....adobaren los forats que fet havien e fonch acabat e sen lexaren si be los forats de la Catalia stam aixç sens reparar.» «....fer les bastides del exercici dient-se s'obrarien quan toquas lo relotge e puig no tocs.» A.C.Ll. Llibre d'Obra any 1484 Fol. 61r-62v.

Molts dels rellotges medievals tocaven únicament les hores; els que també tocaven els quarts tenien dues campanes, una per a cada funció.

Finalment l'any 1486, responent novament a la iniciativa compartida entre el Capítol i la Paeria, va ésser Jaume Ferrer ⁵⁵ mestre de rellotgers de Barcelona, qui va construir un rellotge que tocava les hores i els quarts mecànicament. Les despeses foren pagades a parts iguals entre el Capítol i la Paeria. En els capítols ⁵⁶ que s'establiren entre les diverses parts, s'acordà que la campana que havia de tocar les hores fos la Silvestra, i que el propi rellotger s'ocuparia de fer fondre la campana dels quarts. Per aquest motiu, mestre Jaume Ferrer va pensar, en un principi, fer ell mateix la nova campana, però els resultats no van ser els esperats i es veieren obligats a contractar a mestre Nicolau Barrot, mestre de fer campanes, que realitzarà la nova campana dels quarts.

L'any següent, mestre Jaume Ferrer es va quedar a Lleida per tal de tenir cura del rellotge recent fet, però el Capítol no li va donar el salari corresponent a tot l'any, sinó una tercera part, ja que va considerar que les despeses de la construcció del nou rellotge i del seny dels quarts, fets l'any abans, havien estat massa quantioses. Es quedà a Lleida per cuidar del rellotge fins l'any 1491 o 1492 ⁵⁷ i tornà l'any 1496 per ocupar-se, altre cop, de l'esmentada tasca fins l'any 1504.

El rellotge fet per mestre Jaume Ferrer va rutllar, adobat i reformat diverses vegades, durant un segle;⁵⁸ fins que l'any 1587 va ésser reemplaçat per un nou rellotge que va fer el mestre rellotger Joan Bodin. Aquest nou rellotge ja forma part del conjunt de rellotges renaixentistes que es van construir a Catalunya.

55. Hi ha documentats dos Jaume Ferrer, rellotgers de Barcelona, pare i fill. La primera vegada que es troba documentat a Jaume Ferrer és l'any 1449. L'any 1482 es compromet a fer un rellotge per Igualada i el 1483 per la catedral de Vic. L'any 1493 es compromet a adobar el rellotge de la Seu de Lleida i a estar-se en la ciutat fins el 10 de juliol. Informació facilitada per Teresa Maria Vinyoles.

56. Els podem trobar a l'A.P.Ll. Paperots, Reg. 701 fol. 93 o 65 ja que té dues paginacions. El document està sense datar i per aquest motiu Roca Florejachs fa una aproximació entre 1484 i 1486 ROCA FLOREJACHS, LLUIS: *La Seo de Lérida. Memoria de la catedral antigua*, Sol i Benet. Lleida 1911, pàg. 90 nota 1. Josep Lladonosa el data l'any 1483 LLADONOSA, JOSEP: *Historia de Lleida*. Camps. Lleida 1971, T.2 pàg.72 Està transcrit íntegrament per PADILLA, JOSE I.: *Las campanas horarias...*, op. cit, pàg.166

57. La darrera vegada que tenim documentat a mestre Jaume Ferrer es l'any 1491, que adobà la truja. De l'any 1492 no hem trobat cap despesa referent al rellotge, però possiblement encara n'era el responsable. L'any 1503 Jaume Ferrer, que era el rellotger contractat pel municipi barceloní per tenir cura del rellotge de la ciutat de Barcelona que estava al campanar de la Seu, va ser destituït del càrrec perquè havia anat a viure a Lleida i havia abandonat la seva feina. (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Deliberacions 36 fol. 54v-55r). L'any 1509 fou admès de nou com a rellotger i fou depositat l'any següent perquè havia marxat a viure a Saragossa. (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Lletres Closes 40, fol. 34r) Informació facilitada per Teresa Maria Vinyoles.

58. Entre les diverses reparacions i reformes destaquen la construcció d'un banc per assentar «l'artilleria» l'any 1528 i la reparació de «l'armonia» els anys 1534 i 1538.

APÈNDIX DOCUMENTAL

A.C.Ll. Relectum 5, 1400-1432, Fol. 161 R. i V.

Capítols huits entre lo honorable capítol de la seu de Leyda e maestre / Matheu, reloger de Saragoça sobre lo reloge que deu fer per la dita / seu en lo campanar o torre de la dita seu o la hon lo molt honorable / capítol ordenerà que's faça.

Item, primo que lo dit maestre Matheu faça e haga a ffer lo dit reloge nou / e bo e fi e acabat aquell a ses pròpies despeses et mesions a aseriar aquell e / fer sonar lo seny que li serà donat per lo reloge.

Item que lo dit maestre haie ací en Leyda mudar son domicilli e mulier a fills / sa vida hage tenir lo dit reloge bè et fi e ben sonat a son despès.

Item que si lo dit reloge se desbaratave ho's trencave que lo dit maestre ho son hereu laie atornar a ses despeses.

Item que lo honorable capítol done al dit mestre que ell ho hun hereu seu / que sien suficients a tenir lo dit rellotge l'agen a lur vida ab la pensió / davall especificada e que tot açò convé e faça sagrament e homenatge lo dit maestre Matheu de fer a tenir conservar de sa vida e del dit hereu.

Item que per totes les damunt dites coses lo molt honorable capítol don e havie / a donar a tots anys en dues pagues cad'an trenta lliures jaqueses, ço has, la meytat al / mig any e l'altre meytat al cap del any pagadores per lo procurador de la obra de la dita seu.

Item així meteix que li hagen a donar una ració en la claustra de Leyda per / hun e fill seu cad'an e açò li sie tengut lo dit capítol de fer e / no plus.

Item que quant ell ho son hereu aguessen lleixar lo dit rellotge, que / dit mestre ho son hereu ajen lligat a la dita seu lo dit rellotge / bo e fi e ben sonant e no desbaratat ne mal tractat.

Item que si per ventura lo dit mestre ho son hereu eren negligents en ben tenir / lo rellotge segons se pertany que aien estar ha coneixença e corecció de dos canonges ellegidors per lo capítol e del mestre e la Seu.

Item així mateix que en cas que algunes coses ab foures he dubte en les quals / aguessen mester justificació per aquest contte emergien que aquestes / aguessen esser justificació per dos canonges per lo dit capítol ellegidos he dos per do lo dit maestre Matheu.

Item es convengut entre les dites parts que lo dit maestre haga haver acabat lo dit reloge / per tot lo mes d'agost vinent que ell serà vengut açi per obrar lo dit reloge e començava de obrar e continuava lo comerç a córrer la pensió de / so a ell assignada.

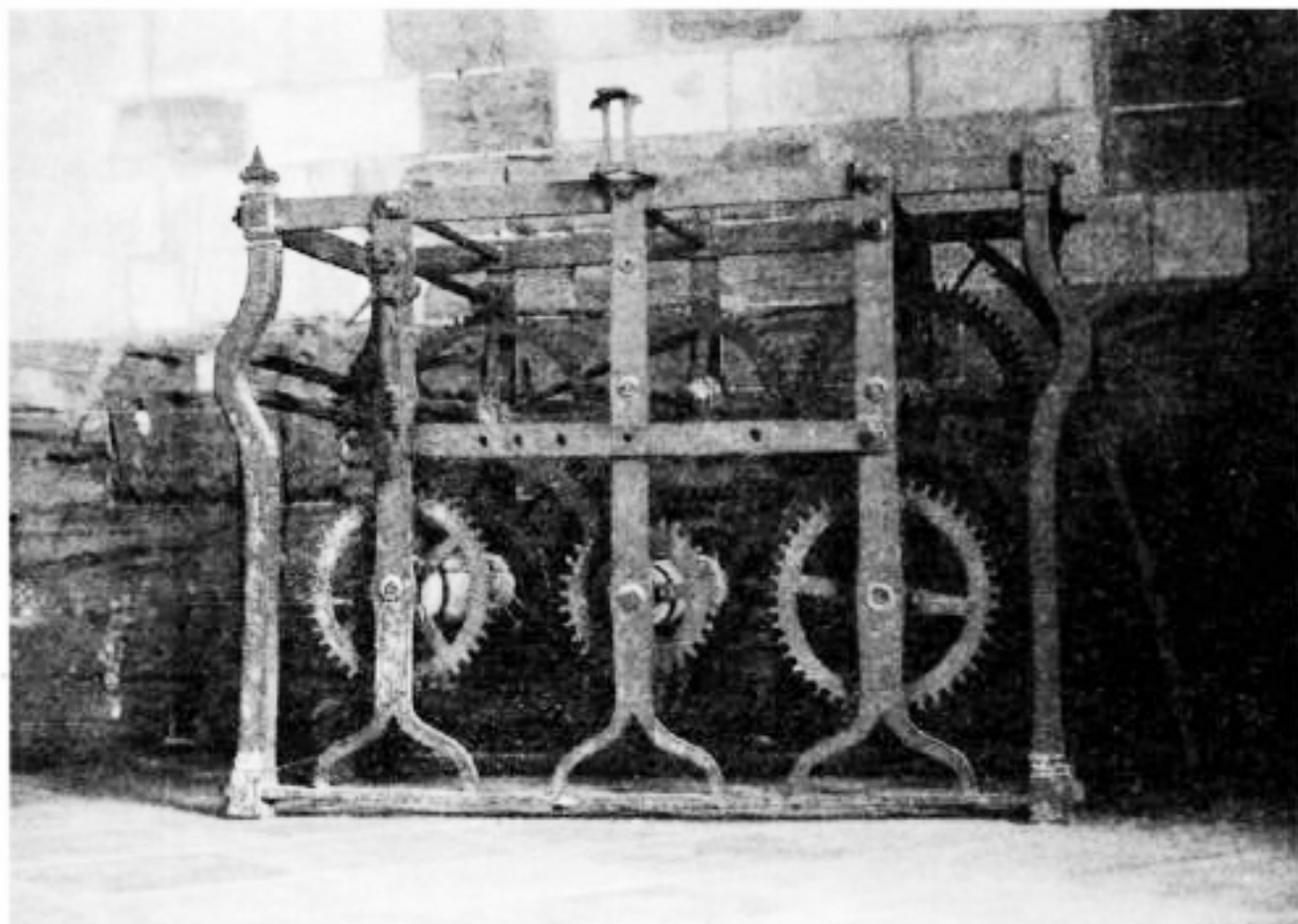

Fig. 1. Relloige de la Seu Vella de Lleida. Situat actualment en una de les capelles del claustre. Indatat

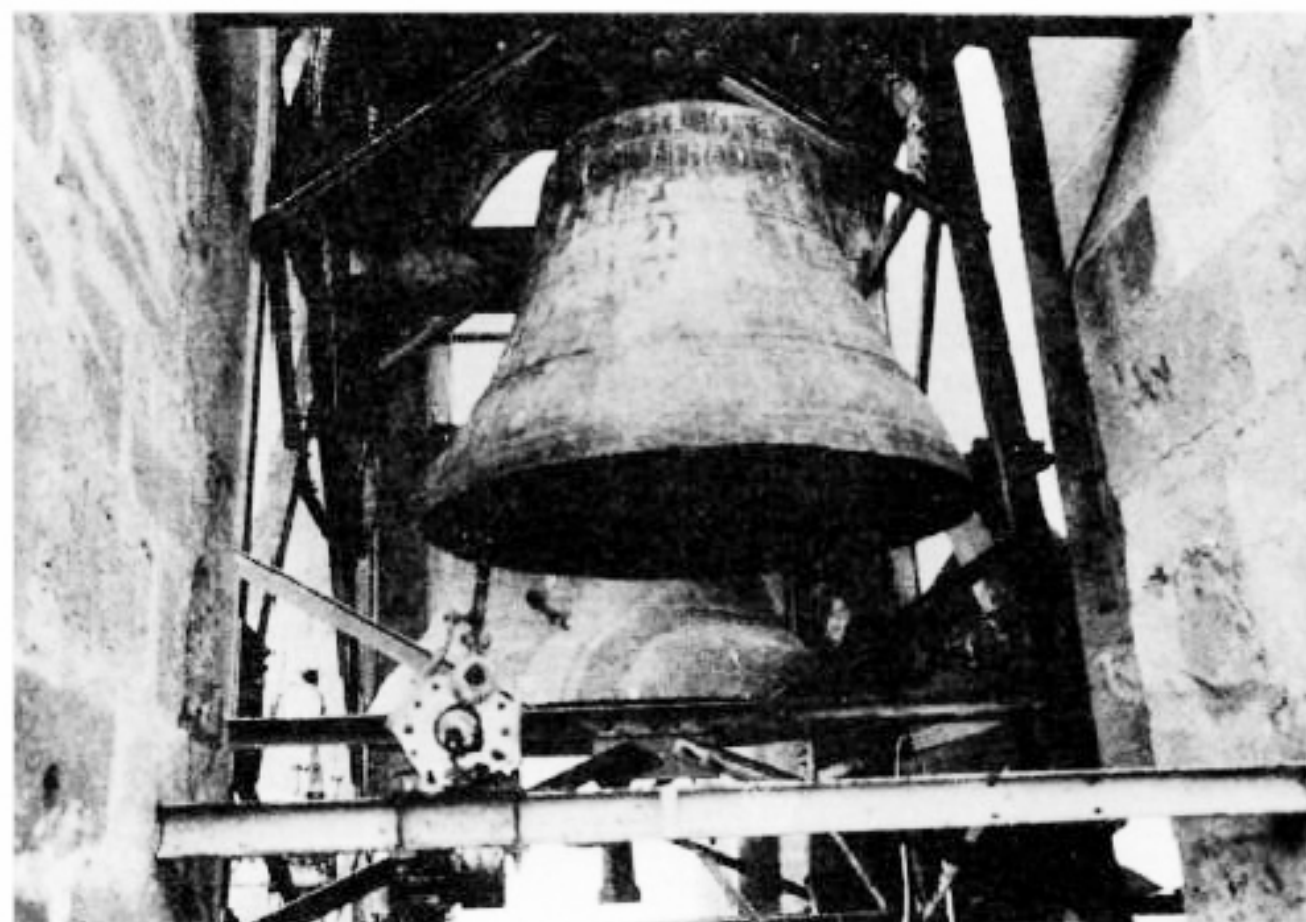

Fig. 2. Campanes del rellotge de la Seu Vella de Lleida. En primer terme la campana dels quarts, realitzada l'any 1486 per Nicolau Barrot. En segon terme la campana de les hores, realitzada l'any 1418 per Joan Adam [Foto: Pep Espluga].

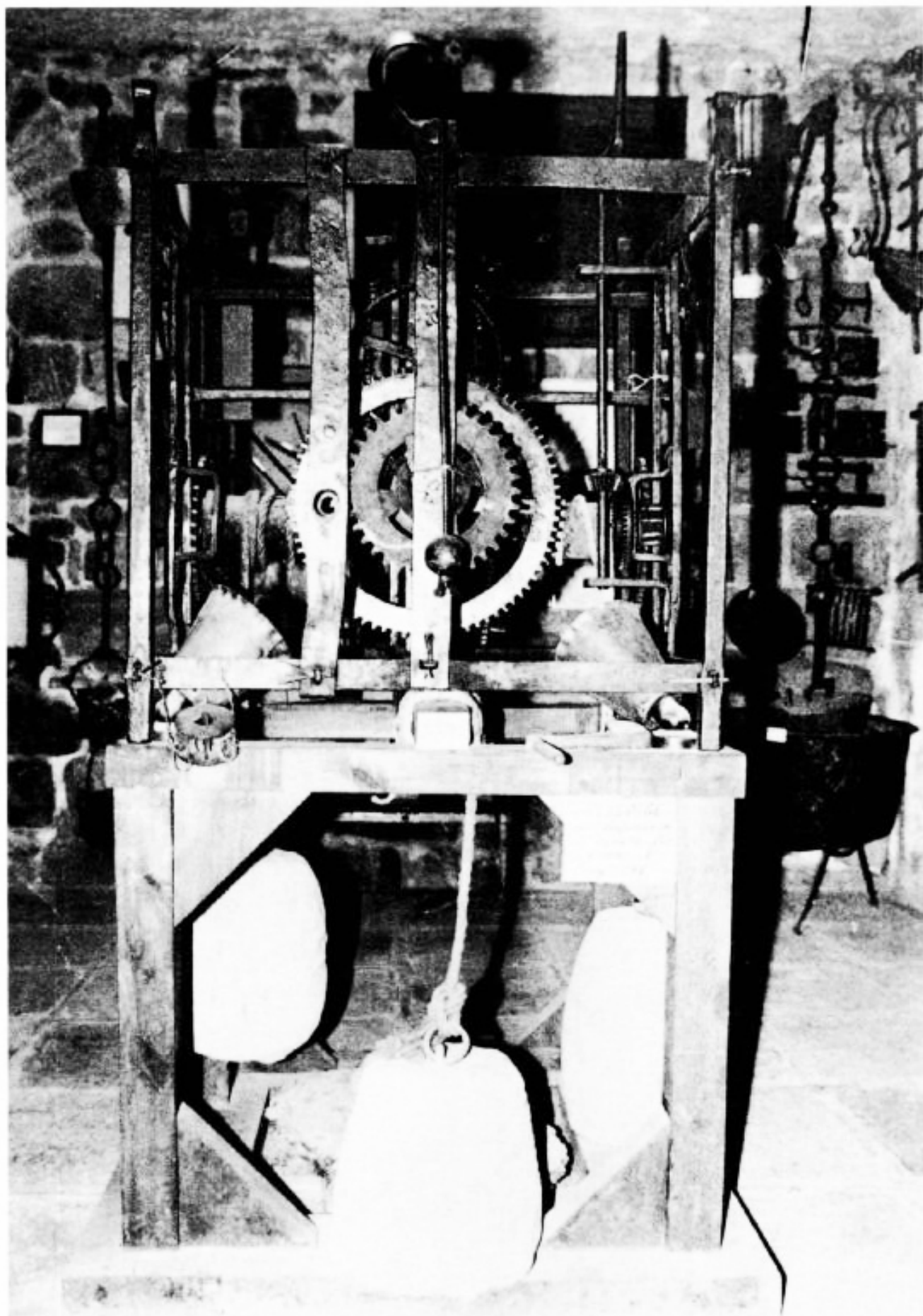

Fig. 3. Rellotge de pesos del campanar de ca l'Isanta o torre de les hores de Solsona. Datat l'any 1795 [Foto: Conxita Flores].